

Jurij PEROVŠEK*

SLOVENCİ IN JUGOSLOVANSKA SKUPNOST MED
SVETOVNIMA VOJNAMA

Namen pričujočega prispevka je predstaviti poglede slovenske politike na jugoslovansko državo v letih 1918-1941, ko so Slovenci - že na osnovi neposredne izkušnje jugoslovanske politične, državnopravne, kulturne, jezikovne in gospodarske stvarnosti - prvič vsestransko premislili svoj odnos do Jugoslavije kot politično-zgodovinskega okvira svojega nacionalnega razvoja. Za omenjena leta je značilno, da so v Sloveniji zagovarjali različne, ostro nasprotujoče si nacionalne koncepte, hkrati pa so se tudi zelo kompleksno opredeljevali o politično nenehno prisotnem vprašanju narodnopolitičnega in državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. To opredeljevanje je s historičnega vidika še posebej zanimivo zato, ker so Slovenci pred jugoslovanskim državnim zedinjenjem, 1. decembra 1918, v okviru novembra 1918 obstoječe državne skupnosti habsburških Jugoslovancev - Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) - prvič v svoji moderni zgodovini dosegli lastno nacionalno državnost in so samostojno odločali o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost in suverenost posamezne narodne skupnosti. Ker se je po oblikovanju jugoslovanske države leta 1918 slovenska nacionalna politika odločilno razhajala prav ob vprašanju slovenske narodnopolitične samostojnosti in je v njenem podpiranju ali zanikanju utemljevala različno razumevanje jugoslovanske države, je zato vsekakor treba opozoriti na ključne značilnosti narodnopolitične emancipacije, ki je novembra 1918 spremljala Slovence na poti v prvo jugoslovansko skupnost.

Država SHS, ki je predstavljala politični okvir slovenske narodne emancipacije neposredno po prvi svetovni vojni, je obstajala od 29. oktobra 1918, ko so Slovenci, Hrvati in Srbi, ki so do tedaj živeli v avstroogrskem državnem okviru, sočasno pretrgali državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko, do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). Obsegala je Slovenijo (brez Prekmurja), Hrvaško (brez Medjimurja) ter Bosno in Hercegovino. Državi SHS je načeloval tedanji vodilni slovenski politik, predsednik Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec, ki je bil obenem tudi predsednik Narodnega Vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu (Narodno Vijeće), najvišjega organa oblasti v Državi SHS.

Država SHS je uresničevala vsa načela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav. Imela je svoje državno ozemlje, ki je nastalo potem, ko so južnoslovanske dežele prekinile državnopravne vezi z Avstrijo in Ogrsko. Prav tako je imela svoje prebivalstvo, saj je z 29. oktobrom 1918 prebivalstvo južnoslovanskih dežel iz Avstro-Ogrske pripadalo novi Državi SHS. Država SHS je imela tudi svojo lastno organizirano oblast, kajti v južnoslovanskih deželah

* Zgodovinar, dr., znanstveni sodelavec.

bivše monarhije po njihovi državni odcepitvi vodilni organi Avstro-Ogrske niso več izvrševali suverene oblasti, pač pa so jo posamezne pokrajinske (narodne) vlade. Na ravni celotne države pa je bilo nosilec oblasti zagrebško Narodno Vijeće, ki je bilo v Državi SHS najvišja, navzven pa neodvisna in torej suverena državna oblast. Čeprav Država SHS mednarodno ni bila priznana, pa ne moremo reči, da ni obstajala kot mednarodni subjekt. Antantne sile so namreč s svojim ravnanjem le pokazale, da v določeni meri upoštevajo državnopravno spremembo, ki je na jugu Avstro-Ogrske nastala 29. oktobra 1918. Tako je zavezniški glavni poveljnik na solunski fronti, francoski general Louis Franchet d'Espérey 6. novembra 1918 v imenu zavezniških vojaških sil na vzhodu pozdravil "jugoslovansko Narodno Vijeće v Zagrebu in Ljubljani kot tudi novo kopensko in pomorsko jugoslovansko oboroženo silo" in "jugoslovanske enote v Zagrebu in Ljubljani". Poleg tega sta Državo SHS nedvoumno mednarodno priznali Nemška Avstrija in Madžarska demokratična republika. Tako je nemškoavstrijski Narodni zbor, ki je 30. oktobra 1918 prevzel vso oblast na svojem ozemlju, naznanil predsedniku ZDA Woodrowu Wilsonu ustanovitev nemškoavstrijske države ter obenem priznal češkoslovaško državo in Državo SHS. Devetega novembra 1918 je Državo SHS priznala tudi Madžarska demokratična republika.

Vzporedno s tem se je upoštevanje obstoja Države SHS zelo jasno pokazalo še z vzpostavljanjem mednarodnih diplomatskih odnosov med Poljsko, Češko in Državo SHS, enako pa je bilo razvidno tudi iz diplomatskih sporočil in prošenj, ki so jih novembra 1918 na zagrebško Narodno Vijeće naslovili dunajski apostolski nuncij (kot starešina tamkajšnjega diplomatskega zbora), nizozemska kraljevska vlada, ameriško poslanstvo iz Berna, romunski Narodni svet, danski ministerski predsednik ter bavarsko poslanstvo na Dunaju. Poleg tega se je v diplomatskem vrhu takratne sovjetske Rusije uveljavilo stališče o suverenosti zagrebškega Narodnega Vijeća. Takratni ljudski komisar za zunanje zadeve Georgij Vasiljevič Čičerin je novembra 1918 podpisal dokument, v katerem je sovjetska vlada priznala oblast "Jugoslovanskega Narodnega veća s sedežem v Zagrebu". Pozabiti pa tudi ne smemo na dejstvo, da je 8. novembra 1918, na znani ženevski konferenci o jugoslovanskem zedinjenju, v imenu srbske kraljevske vlade njen predsednik in minister za zunanje zadeve Nikola Pašić priznal zagrebško Narodno Vijeće "kot reprezentanta in vlado" Slovencev, Hrvatov in Srbov iz nekdanje monarhije. To je pomenilo, da je srbska vlada s priznanjem Narodnega Vijeća priznala tudi novo Državo SHS. Tako oceno potrjuje izjava srbskega prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića ob jugoslovanski državni združitvi 1. decembra 1918. Prestolonaslednik Aleksander je tedaj izjavil, da razglašča "zedinjenje Srbije z deželami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev". Država SHS je torej predstavljala stvarno državno formacijo, v kateri so Slovenci, Hrvati in Srbi iz bivše Avstro-Ogrske monarhije živeli v novembru leta 1918.

V Državi SHS, v kateri so Slovenci za kratek čas zaživel kot nacionalno svoboden in politično samostojen narod, je njihov nov zgodovinski položaj temeljil v notranji ureditvi Države SHS, v kateri je glede na dejansko stanje Slovenija imela tako stopnjo državnopravne samostojnosti, kakršno sicer poznamo pri ločenem državnem obstoju. Samostojnost Slovenije je bila vzpostavljena skozi

St. 1.

V Ljubljani, dne 4. novembra 1918.

Letnik I.

URADNI LIST

Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Razglasi Narodne vlade.

1.

Državljeni!

Predsedništvo Narodnega veća v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov je na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slovenijo imenovalo to-le vlado:

Predsednik: **Josip vitez Pogačnik.**

Oddelek za notranje zadeve: **dr. Janko Brejc.**

Oddelek za prehrano: **dr. Ivan Tavóar.**

Oddelek za uk in bogočastje: **dr. Karel Verstovšek.**

Oddelek za pravosodje: **dr. Vladimir Ravnihar.**

Oddelek za socialno skrbstvo: **Anton Kristan.**

Oddelek za finance: **dr. Vekoslav Kukovec.**

Oddelek za promet: **dr. Pavel Pestotnik.**

Oddelek za industrijo in trgovino: **dr. Karel Triller.**

Oddelek za javna dela in obrt: inženir **Vladimir Remec.**

Oddelek za poljedelstvo: prelat **Andrej Kalan.**

Oddelek za narodno obrambo: **dr. Lovro Pogačnik.**

Oddelek za zdravstvo: **dr. Anton Breclj.**

Vlada si je v svesti, da je prevzela za prehodno dobo do končne ureditve naše edinstvene države težko in odgovorno dolžnost.

To dolžnost bo mogla vršiti le s pomočjo in podporo Vas vseh.

Državljeni! Združite vse svoje sile v blaginjo naše domovine!

Vzdržujte red in mir!

Vsi dosedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene.

Nihče ni upravičen, si sam delati pravice.

Rojaki, spoštujte imetje, čast in poštenje drugorodnih sodržavljanov!

Vojaki, bodite na službo domovini; gre za Vaš lastni dom!

Zvesta velikim načelom, v katerih imenu smo dosegli svojo svobodo, Vam vlada obljublja, da hoče zvesto služiti narodu.

V Ljubljani, dne 31. oktobra 1918.

Josip vitez Pogačnik s. r.

predsednik.

Prva številka Uradnega lista Narodne vlade SHS v Ljubljani, v kateri je bilo razglašeno imenovanje prve slovenske nacionalne vlade. V tem razglasu je bilo poleg sestave slovenske Narodne vlade tudi objavljeno naj državljani nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov spoštujejo red in mir ter da vsi dotedanji zakoni in naredbe ostanejo še nadalje v veljavi.

razmerje med vrhovnim organom oblasti v Državi SHS - zagrebškimi Narodnim Vijećem in Narodno vlado SHS v Ljubljani (Narodna vlada). V tej, že leta 1918 prvi svobodno in demokratično oblikovani slovenski nacionalni vladi, so bili z izjemo za zunanje zadeve združeni vsi najvišji organi naredbodajne in izvršne oblasti, ki jih ima država. Narodno vlado so sestavljali predstavniki vseh tedaj obstoječih slovenskih političnih strank: katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS), liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in delavske Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Najmočnejša stranka v Narodni vladi je bila SLS, ki je v njej imela šest svojih predstavnikov, sledili pa sta ji JDS s petimi in JSDS z enim predstavnikom. Slovenska Narodna vlada je poleg svojega predsednika, Josipa viteza Pogačnika (pripadal je SLS), imela dvanajst upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev: poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo. S tem je bila utemeljena takratna slovenska državnost, ki jo je potrdila tudi posebna Naredba o prehodni upravi. To naredbo je sporazumno z Narodnim Vijećem 21. novembra 1918 izdala Narodna vlada. Z njo je Narodno Vijeće prepustilo Narodni vladi, da samostojno upravlja slovensko ozemlje "kot del narodne, svobodne, neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS".

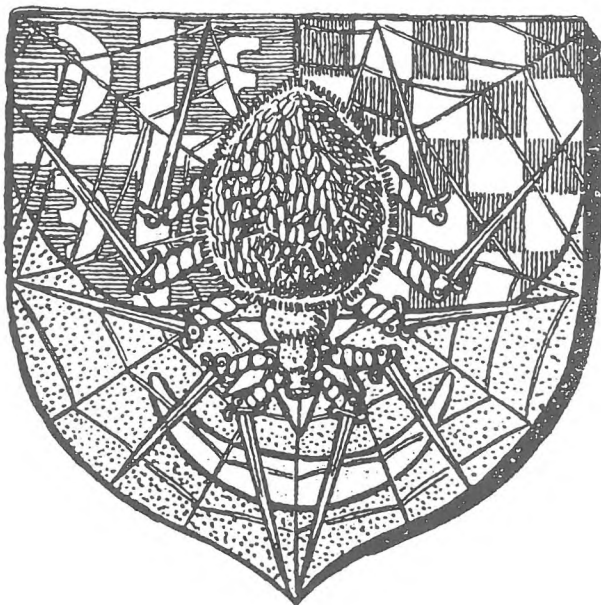
Lastna nacionalna državnost, ki jo je slovenski narod živel novembra 1918 pa v novi državni skupnosti - Kraljevini SHS (leta 1929 preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) - ni imela nikakršnega vpliva na nadaljnji slovenski narodnopolitični razvoj. To se je pokazalo že v prvih dveh mesecih po jugoslovanski združitvi, ko je bila s posebnim ukazom prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića 20. januarja 1919 ukinjena slovenska Narodna vlada. Namesto nje je bila oblikovana po sestavi že močno skrčena Deželna vlada za Slovenijo. Deloma dopušćena upravna avtonomija Slovenije se je konćala 12. julija 1921, ko je bila v skladu z določili Vidovdanske ustave, sprejete 28. junija 1921, ukinjena Deželna vlada za Slovenijo.

Ukinitev Deželne vlade za Slovenijo je bila naravna posledica unitarno-centralistićno opredeljenega državnega razvoja jugoslovanske skupnosti, kajti Vidovdanska ustava je ta razvoj utemeljila izključno le v načelu jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma. Uzakonjala je jugoslovansko nacionalno enotnost, kajti po njenih določilih so bili Slovenci, Hrvati in Srbi (drugih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) zgolj "plemena" namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda. Poleg tega je Vidovdanska ustava vzpostavljala tudi strogo centralistićni državni ustroj. Na enak naćin je bil narodnopolitićni in državnoopravni razvoj v jugoslovanski državi utemeljen tudi v Oktroirani ustavi, ki jo je po uvedbi svoje diktature, 6. januarja 1929, kralj Aleksander Karađorđević razglasil 3. septembra 1931. Tako sta ustavno uzakonjeni jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem pomenila resnico jugoslovanske države v celotnem obdobju med leti 1918-1941.

Vprašanje, kako opredeliti svoje poglede na unitarnocentralistićno in slovenski narodnostni razmah pobijajoćo jugoslovansko državno realnost, je v prvi jugoslovanski skupnosti odloćilno oznaćilo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo, med narodom in državo. Slovenci so se na to vprašanje odzvali različno. Slovenska

politika in narodna tvornost sta se namreč pri tem znašli na odločilnem razpotju: ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu, ki naj bi predstavljal edino logično nacionalno podobo po velikosrbski roki urejene unitarno-centralistične Jugoslavije, ali pa se taki nacionalni usodi upreti ter se na osnovi zavesti o posebni slovenski narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. Tako je razpotje med tema dvema odločitvama določalo odnos Slovencev do narodnopolitične in državne realnosti prve jugoslovanske skupnosti ves čas do leta 1941.

Centralistični režim.

Ilustracija iz dnevnika Jugoslavija (22. 11. 1922), ki je izhajal v Ljubljani. Ponazarja bistvo državne ureditve v Kraljevini SHS: centralistični pajek je spletel mrežo nad Srbi, Hrvati in Slovenci in v njej jih zadržuje z mečem v vsaki izmed svojih številnih nog.

Temeljna delitev slovenske nacionalne politike na unitarno-centralistični in avtonomistično-federalistični narodnoprogramski pol, se navadno povezuje s tradicionalnim katoliško-liberalnim sporom, ki se je po oblikovanju jugoslovanske države odrazil tudi v pogledih na nacionalni problem. To v glavnem drži, saj sta bili vodilni politični sili, prek katerih so se v letih 1918-1941 izražala nasprotovanja v slovenski nacionalni politiki, katoliška Slovenska ljudska stranka (oziroma v drugi polovici tridesetih let slovenski del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice) in večinski del liberalnega tabora, ki je bil v dvajsetih letih organiziran v vsedržavni Jugoslovanski demokratski stranki oziroma Samostojni demokratski stranki, v tridesetih pa v vsedržavni Jugoslovanski nacionalni stranki. Toda ob njiju je bodisi unitarnocentralistično bodisi avtonomistično-fe-

deralistično stališče podpiralo še več drugih idejno in politično raznolikih političnih organizacij in strank. Tako so jugoslovansko unitarnocentralistično usmeritev razen liberalcev, organiziranih v Jugoslovanski demokratični stranki (leta 1924 preimenovani v Samostojno demokratično stranko) in v Samostojni kmetijski stranki (ta je podpirala unitaristični program do srede dvajsetih let), zagovarjali tudi v slovenskem delu Narodno radikalne stranke (NRS), v slovenskem delu Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) in sprva tudi v slovenskem delu Komunistične stranke Jugoslavije (KSJ). Vsem omenjenim strankam je kot zagovornicam unitarizma in centralizma bilo skupno prepričanje, da predstavlja oblikovanje enotnega jugoslovanskega naroda logičen in tudi zgodovinsko nujen za ključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato predstavljalo narodnodržavni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi. Vendar pa je kljub enakemu narodno-programskemu konceptu slovenskih unitarističnih sil le liberalni tabor ostajal glavni in najpomembnejši nosilec unitarističnega in centralističnega programa v takratni slovenski družbi. Ostali unitaristični politični subjekti ali - tako kot slovenski del SSJ - niso posebej poudarjali svojih narodnodržavnih stališč, ker so vedeli, da so v Sloveniji nepriljubljena, ali pa - tako kot NRS - niso imeli pomembnejšega mesta v slovenski politiki. Med njimi pa je prišlo tudi do programskih preokretov v gledanju na nacionalni problem. Tako je KSJ, ki je do leta 1923 zagovarjala izrazito unitarističen in centralističen narodnodržavni program, v tem letu skozi široko teoretsko javno razpravo o narodnem vprašanju, ki je več mesecev tekla v legalnem strankinem tisku, spremenila svoje poglede na narodno problematiko. Na svoji III. državni konferenci januarja 1924 v Beogradu ni več zanikala mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države. Od tedaj dalje je priznavala obstoj različnih jugoslovanskih narodov in njihovo pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve, v nasprotju s svojim prejšnjim centralističnim državnopravnim programom pa je zagovarjala federativno obliko državne ureditve. Tako je liberalna politika, čeprav se je med liberalci v dvajsetih in nato še v tridesetih letih pojavil tudi povsem izviren avtonomistični narodnopolitični tok, v času med svetovnim vojnama na Slovenskem vzpostavljala in vzdrževala kontinuiteto jugoslovanskega unitarizma in centralizma.

Če sedaj strnemo glavna stališča in ocene, ki jih je unitaristični liberalizem oblikoval glede slovenske narodne problematike in jugoslovanske države, je treba poudariti, da je ostro odklanjal vsako pot, ki bi vodila v federalizem. Pri tem pa je bil - po besedah slovenskega liberalnega prvaka iz dvajsetih let dr. Gregorja Žerjava, izrečenih 3. februarja 1924 - temeljni namen liberalcev naslednji: *"Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udeleževati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovansko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen."*

Vztrajanje pri unitarnocentralistični jugoslovanski državi je večinski del

slovenskega liberalnega tabora nenehno poudarjal tudi kasneje. Najbolj odmevno leta 1935, ko so slovenski unitaristični liberalci v t. i. Pohorski deklaraciji, oblikovani 19. in 20. avgusta 1935 poudarili, da so Srbi, Hrvati in Slovenci "v etničnem oziru en narod", jugoslovanski narodni unitarizem pa "čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje". Zato je deklaracija opozarjala, da se "Jugosloveni kot narod (...) morejo razvijati samo v unitaristični državi".

Seveda je sprejemanje in podpiranje unitaristične in centralistične jugoslovanske države med Slovenci imelo tudi svoj politični antipod. Velika večina Slovencev namreč od Jugoslavije ni pričakovala zanikanja slovenske narodne individualnosti in utesnenosti v jugoslovanski centralistični državni obroč. Tako so se prve zahteve po avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države v slovenski politiki pojavile že v letih 1921-1922, izrazili pa so jih avtonomistični državnopravni program SLS, predložen Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS 12. februarja 1921, avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev iz februarja 1921, ter narodnoprogramska stališča, ki so jih v tem času zagovarjale Narodno socialistična stranka, Slovenska zemljoradniška stranka, Novačanova Slovenska republikanska stranka, Prepeluh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov (ZSA), vodstvo slovenskega dela Komunistične stranke Jugoslavije ter Zveza delovnega ljudstva (volilni blok krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske krajevne frakcije Socialistične stranke Jugoslavije, oblikovan za občinske volitve v Ljubljani 3. decembra 1922). Avtonomistično-federativni program je zagovarjala tudi januarja 1923 ustanovljena Socialistična stranka delovnega ljudstva. Sredi dvajsetih let oziroma v njihovi drugi polovici sta bili njegovi odločni zagovornici tudi Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD) in Slovenska kmetska stranka, v katero sta se leta 1926 združili SRSKD in Samostojna kmetijska stranka.

Avtonomistično-federativno nacionalno stališče se je na Slovenskem vesplošno uveljavilo ob prvih parlamentarnih volitvah po sprejemu unitaristične in centralistične Vidovdanske ustave, ki so bile 18. marca 1923. Iz teh volitev je kot vodilna slovenska avtonomistična sila izšla SLS, v kateri se je nato ves čas prve jugoslovanske države najbolj prebojno utelešala avtonomistično-federalistična volja slovenskega ljudstva. Kot smo opozorili pa je ta živela tudi v drugih idejnopoličnih taborih na Slovenskem.

Če sedaj predstavimo najbolj udarna avtonomistično-federalistična stališča slovenskih političnih sil, ki niso pripadale katoliškemu idejnopoličnemu taboru, potem se lahko najprej zaustavimo že pri letu 1923. V času priprav na volitve v Narodno skupščino je bilo namreč moč prebrati nekaj zelo izvirnih zahtev po avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države. Najizvirnejšo je oblikovala Novačanova SRS, ki je predlagala, da bi se jugoslovanska država preoblikovala v Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ). Federativno republiko Jugoslavijo bi kot posebne državnopravne enote sestavljale Slovenija, Hrvaška, Srbija in Bolgarija. Slovenija bi kot samostojna država imela svojo državno upravo (finance, žandarmerijo, sodstvo, davčno upravo in državni zbor), s FRJ pa bi delila vojsko (pri čemer bi Slovenci služili vojni rok v Sloveniji), zunanje mi-

nistrstvo (v katerem bi bilo po sporazumno ugotovljenem ključu tudi dolčeno število Slovencev in Hrvatov), *finance* (te bi bile skupne samo v skupnih zadevah), *denar* (le-ta bi imel samo enotno risbo, medtem ko bi bilo besedilo na bankovcih samo slovensko, samo hrvaško, samo srbsko ali samo bolgarsko), *trgovske pogodbe s tujimi državami*, *carinsko službo* in *tarifo*. Skupen bi bil tudi *predsednik FRJ*. Eno mandatno obdobje, tj. štiri leta, bi bil Slovenec, drugo Hrvat tretje Srb in četrto Bolgar.

V drugi polovici leta 1923, po velikem volilnem uspehu nacionalnih avtonomističnih in federalističnih sil v celi državi, so svoje nacionalne poglede ponovno predstavili tudi komunisti. V okviru široke javne teoretskopolične razprave, ki je potekala v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ), so namreč ponovno preudarili svoj dotedanji unitarnocentralistični nacionalni program. V tej razpravi, v kateri so udeleženci iz Slovenije pomembno prispevali, da se je nato Komunistična stranka Jugoslavije postavila na stališče jugoslovanskega nacionalnega pluralizma in federativnega državnopravnega programa, je ing. Dragotin Gustinčič, eden izmed najvidnejših in teoretsko najprodornejših slovenskih komunistov iz dvajsetih let, tedanjo slovensko federalistično voljo nadgrajeval z vsebinsko zelo udarnim razmišljanjem, v kakšen federativni državni okvir bi Slovenci in Hrvati sploh hoteli vstopiti. Decembra 1923 in v začetku januarja 1924 je v slovenskem glasilu NDSJ *Glas svobode* zapisal, da nočejo slovenski proletarci zlasti *"o kaki balkanski federaciji sploh ničesar več slišati - vsaj za bližnjih 50 let ne več."* Zato morajo *"sodrugih iz Srbije, ki to parolo še forsirajo, (...) vedeti, da bi živeli v balkanski federaciji brez Slovencev, pa tudi brez nekaterih drugih jugoslovanskih provinc, ako bi se le osnovala v centralni Evropi kako druga socialistična federacija. (...) To so gotovo trpke besede,"* je pisal, toda srbijanska *"politična morala, njihovi osebni medsebojni boji, njihovo gospodarstvo in njihova kompletna organizacijska nesposobnost nas niti najmanj ne vabi v Balkansko federacijo."* Mi zato *"nikakor ne moremo razumeti,"* je nadaljeval, *"zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko itd."* Pri tem je na svoje "srbijanske" tovariše naslovil tudi naslednje besede: *"Gotovo, prijatelji, mi smo z vami z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvatje sami ne moremo nuditi. (...) Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne Jugoslavije in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi."*

To je gotovo bila ena najostrejših slovenskih kritik jugoslovanske države v letih 1918-1941, saj njen avtor od Jugoslavije, četudi federativne, dejansko ni pričakoval zagotovila za svoboden slovenski narodnopolitični in gospodarski razvoj. Tako globoko se je med nekatere Slovence že do tedaj zarezala slaba izkušnja z Jugoslavijo. Zato bi jo, po prepričanju konec dvajsetih let federalistično usmerjenega liberalnega politika Ivana Puclja, bilo moč popraviti edino tako, da bi slovenski narod dosegel *"v okviru sedanjih državnih meja svojo samostalnost,*

Kaj hočemo?

Hočemo svobodo, popolno narodno svobodo in ljudsko demokracijo

— Hočemo popolnoma svobodne volitve v vsa ljudska zastopstva (občinske odbore, SLOVENSKI PARLAMENT, državni parlament, delavske, kmečke in obrtniške zbornice ter v vsa zastopstva socialnih in političnih ustanov), ki se morajo v najkrajšem času izvesti a splošno, tudi žensko, neposredno in enako volilno pravico s tajnim glasovanjem.

— Hočemo takojšnje razveljavljenje vseh političnih zakonov in ustanov prejšnjih diktatorskih režimov, kot so zakon in sodiše za zaščito države, zakoni o političnih strankah, združevanju, zborovanju, tisku i. t. d.

— Hočemo, da se senat, kot predstavništvo gospode in ovira pravi ljudski demokraciji, sploh odpravi.

— Hočemo zajemneje popolne svobode izpovedanja mišljenja in prepričanja v govoru in tisku, svobodo zborovanja in združevanja.

— Hočemo takojšnje in popolno amnestijo vseh političnih jetnikov, ki so se borili zoper diktaturo, za demokracijo, za zadovoljitev narodnih zahtev in za socialne pravice delovnega ljudstva.

Hočemo popolno politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitve slov. naroda!

— Hočemo, da o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva odloča edino-le slovenski parlament, izvoljen neposredno od ljudstva v svobodnih volitvah!

— Prenehati mora gospodarsko zastopavljanje in davčno izmogavanje Slovenije s strani velikosrbske gospode!

— Vrniti se morajo nazaj vsi slovenski fondji, ki so v času centralizma prišli v roke belgrajski gospodi!

— Hočemo popolno davčno reformo. Večji del davkov naj plačajo bogataši. Obdavčenje naj bo progresivno. Davki v obliki monopolnih take, trošarin in carin na predmete široke ljudske potrebnosti pa se morajo sploh ukiniti, prav tako davek na delavske in nameščenske plače, ki ne dosegajo ekstenzivnega minima. Vse zadruge delovnega ljudstva, ki poslujejo samo v občo korist članstva se morajo osvoboditi vsakršnih davčnin. Povečajo naj se pa davki na luksuzne predmete.

Zahtevamo črtanje kmetiskih in obrtniških dolgov, a ob istočasnem zavarovanju kmetiskih in obrtniških prihrankov.

— Onemogočiti se mora odušerstvo bank, posojilnic in posameznih magnatov.

— Določiti se mora najvišja dopustna obrestna mera, ki pa mora biti taka, da jo bosta zmogla kmet in obrtnik.

— Zahtevamo ljudsko kontrolo in obvezno javno zakonsko revizijo nad bankami in posojilnicami ter zavarovalnicami, nad vsemi delniškimi in ostalimi trgovskimi družbami, kakor tudi nad vsemi večjimi zasebnimi podjetji, ki se bavijo s pridobitnimi posli, zaradi ugotavljanja stvarno doseženega dobička in pravičnega obdavčenja.

— Zahtevamo prepoved vsakršnih kartelov, industrijskih, veletrgovskih ali bančnih, ki draže cene predmetov splošne porabe.

— Onemogočiti se mora verižništvo in špekulacija z maksimiranjem cen na tržišču, kakor tudi odpravi neosoznamost med visokimi cenami industrijskih proizvodov in nizkimi cenami poljedelkih in drugih kmetijskih pridelkov.

Zahtevamo javno in brezplačno sdravniško pomoč za kmetako delovno ljudstvo in obrtnike. Zavarovanje (pokojnina) za starost, onemoglost in smrt se mora razširiti na vse poljedelake delavce, kmete in obrtnike, in sicer tako, da pade večji del bremena na državo, ki naj zato obdavči bogataše.

Slovenskim občinam se mora zagotoviti popolna samouprava!

Odloča naj v njihovem gospodarstvu samo delovno ljudstvo, ne pa voditelji gospodskih strank, banovina in država, ki izkoriščajo občine v svoje politične in koristolovske namene. Siromašne občine morajo dobiti državno podporo za gradnjo občinskih cest in poti, melioracijska dela in regulacijo vod.

Hočemo svobodni razvoj ljudskega združništva!

— Odpravi naj se takoj nazadnjaški centralistični združni zakon, ki otežuje in onemogoča poslovanje in procvit malih zadrug, a podpreti se mora vse one zadruge, ki izločajo iz trgovine in industrije špekulante in velike trgovce.

Preprečiti se mora, da bi gospoda in magnati mogli izkoriščati združništvo v svoj profit.

Dobiti morajo vse zadruge in združne zveze iz javnih virov potrebne kredite, da se osamosvoje izpod vpliva in vladavine finančnega kapitala in veletrgovin, ki jih sedaj neomejeno izkoriščajo v svoje politične in izkoriščevalne svrhe.

Gojiti in z javnimi sredstvi podpirati se mora ustanavljanje kmetiskih in obrtniških nabavljajno-prodajnih in produkcijakih zadrug, za nabavljanje predmetov konzuma, umetnih gnojil, poljedelskih in obrtniških strojev in orodja, ki jih kmet in obrtnik rabita; kakor tudi za prodajo proizvedenih obrtniških produktov ter kmečkih pridelkov ali za skupno izkoriščanje združno nabavljenih strojev in orodja, kjer so dane prilike in volja za to.

Kreditno združništvo (hranilnice in posojilnice) mora služiti suvo kmetom in obrtnikom, ne pa bankirskim špekulantom, zato jih morajo upravljati samo kmetje in obrtniki sami.

Tudi vse zavarovalnice se morajo preosnovati na združni podlagi, vzeti jih je treba iz rok špekulantov, ki si polnijo žepce z ljudskim denarjem.

Za uspešno izvedbo organizacije in vodstva zadrug je potreben kader strokovno sposobnih ljudi, za kar se morajo ustanoviti posebne strokovne šole in tečaji.

Omogočiti in z javnih sredstev podpirati je treba tudi stavbno združništvo, da bi se pospešila graditev higijskih stanovanj za delovno ljudstvo.

Razglas komunistične Zveze delovnega ljudstva Slovenije iz novembra 1939. Razglas je terjal ljudsko demokracijo in popolno narodno svobodo. Pomenila bi jo politična, gospodarska in kulturna osamosvojitve slovenskega naroda in oblikovanje slovenskega parlamenta, ki bi edini odločal o načinu in obliki upravljanja Slovenije.

svojo lastno državnost, popolno svobodo in neodvisnost, da bo lahko razvil in izživel svo energijo, svo silo in moč in zdravje." Kasneje, v tridesetih letih, je to prepričanje v slovenskem liberalnem taboru nadgrajeval boj za tako jugoslovansko državo oziroma tak slovenski narodnopolitični položaj, ki bi slovenskemu narodu jamčil njegov obstoj, neoviran razvoj in svobodno izražanje samega sebe na vseh področjih jezikovno-kulturnega, narodnega, gospodarskega in

političnega življenja. Ta boj je temeljil v misli najvidnejših slovenskih liberalnih duhov iz obdobja med obema vojnama - Ivana Prijatelja, Josipa Vidmarja, Lojzeta Udeta in Dragotina Lončarja. Bil je sestavni del takratne slovenske narodnoemancipacijske volje, ki so jo zelo udarno izražali še komunistično Slovensko narodno revolucionarno gibanje in slovensko ljudskofrontno gibanje (njegovi temeljni nosilci so bili komunisti, slovensko usmerjena narodnodemokratska inteligenca, krščanski socialisti in narodnodemokratsko preobraženo slovensko Sokolstvo) ter demokratične protifašistične skupine, ki so se oblikovale ob njem. Vsem so bili skupni samozavestno poudarjanje slovenske narodne samobitnosti ter jasne in odločne zahteve po slovenski narodni samoodločbi in avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države.

Kljub množtvu izvirnih in vsebinsko resnično bogatih avtonomističnih in federalističnih narodnoprogramskih zamisli, ki so se oblikovale izven SLS, pa je politična stvarnost le njej kot najmočnejši slovenski politični stranki, odredila odločilno vlogo v boju za slovensko avtonomijo. SLS je ta boj programsko zelo široko utemeljila že leta 1923, ko je v času priprav na volitve v Narodno skupščino oblikovala svoj avtonomistično-federativni državnopravni koncept. Po tem konceptu naj bi bila Jugoslavija državna skupnost Slovencev, Hrvatov, Srbov in tudi Bolgarov. Ta skupnost bi bila urejena na federativni osnovi, pri čemer bi skupne zadeve bile: državljanstvo, zunanje in vojaške zadeve, denar, najvažnejša prometna sredstva in finance, za katere bi se uvedel skupni davek, medtem ko bi bili vsi drugi davki prepuščeni posameznim avtonomnim nacionalnim državnopravnim enotam. Skupne državne zadeve bi urejal osrednji parlament, vse druge pa avtonomne pokrajinske oblasti. Avtonomno Slovenijo bi vodila slovenska vlada, ki bi jo izvolil slovenski parlament. V njegovi zakonodajni pristojnosti bi bila opredelitev razmerja med cerkvijo in državo, določitev cerkvenih pravic in dolžnosti, šolska zakonodaja, organizacija politične in finančne uprave, sodstva ter stanovskopravna zakonodaja. Poleg tega bi bile v pristojnosti slovenskega parlamenta še socializacija, nadzorstvo tovarn, produkcije in konzuma, ustanavljanje strokovnih kmečkih, delavskih in obrtniških šol, zdravstvo, socialna politika in socialno zavarovanje. S tem bi bila uresničena politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost Slovencev v jugoslovanski državi oziroma, kot je poudarila SLS, slovenska avtonomija. Zahteve po slovenski avtonomiji je nato SLS ponovila tudi ob volitvah leta 1925 in 1927 in v tridesetih letih. Pri tem so eno izmed njenih najodločnejših narodnofederalističnih zahtev iz tridesetih let predstavljale znane Ljubljanske punktacije, tj. federalistični državnopravni program, ki ga je SLS oblikovala 31. decembra 1932. Ta program je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske nacionalne individualnosti, imena, zastave, etnične skupnosti, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode. Svoje narodnoavtonomistično stališče je nato SLS zelo odločno ponovila sredi tridesetih let, 20. februarja 1936, ko je v posebni izjavi poudarila tole: *"Mi nismo ustvarili Jugoslavije niti kot kakšna tuja narodna manjšina - ker smo pač Srbom in Hrvatom sorodni - niti kot najmanjši del kakega, v goli domišljiji obstoječega jugoslovanskega naroda, ampak kot slovenski narod, ki je, naj bo še tako majhen, ostalima bratskima narodoma kot svoja celota popolnoma ena-*

kopraven in nima nihče pravice, da bi od njega zahteval, naj se številčno močnejšima narodoma asimilira v škodo samega sebe, žrtvuje svoj jezik, svoj kulturni značaj in nazor ter svoje naravne in nrvstvene posebnosti." Zato smo si za cilj postavili "polno enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki ni mogoča drugače, kakor v samozakonodajni ljudski upravi, v kateri vsak svoje narodne in pokrajinske zadeve sam vlada, skupno pa je to, kar je za državno celoto neobhodno nujno." Svoje narodnoavtonomistične zahteve je nato SLS poudarjala tudi v kasnejših letih ter se vse do razpada Kraljevine Jugoslavije ni odrekla boju za avtonomistično preoblikovanje države. Po sklenitvi znanega sporazuma med predsednikom kraljevske vlade Dragišem Cvetkovićem in predsednikom Hrvatske seljačke stranke dr. Vladkom Mačkom 23. avgusta 1939 o oblikovanju posebne Banovine Hrvaške, pa se je tudi sama odločno zavzemala za vzpostavitev slovenske banovine. To je nedvoumno opozorila še 16. marca 1941, ko je glasilo SLS *Slovenec* poudaril, da so naši cilji - "slovenska avtonomija, ki jo bomo v novi državni ureditvi prej ali slej tudi dobili" - "popolnoma jasni". To je, je zapisal *Slovenec*, "na znotraj nadaljnja preureditev države".

Tak je bil tudi med slovenskim narodom in velikim delom njegove politike uveljavljeni cilj slovenskega življenja v Jugoslaviji. Dvaindvajset let trajajoča jugoslovanska izkušnja je namreč Slovence dodobra utrdila v prepričanju, da je zanje jugoslovanska država, ki se ji - predvsem zaradi dokaj utemeljenega strahu pred nemško in italijansko nevarnostjo, sicer niso odrekli - resnično sprejemljiva le, če se njena notranja bit spremeni in se v Jugoslaviji uveljavi slovenski avtonomistično-federalistični narodnoemancipacijski interes. To je bil po večinski narodni volji opredeljen avtentični slovenski pogled na jugoslovansko državo v letih 1918-1941. Toda tak pogled in tako slovensko razumevanje jugoslovanske skupnosti se v času obstoja prve jugoslovanske države ni uresničilo. Zgodovina Slovcem namreč ni dovolila izvedeti, ali je v tej državi možno doseči nacionalno svobodo ter enakopraven in suveren narodnopolitični položaj. Ob zahtevah, napovedih in pričakovanjih, večjih ali morda manjših možnostih avtonomistično-federalistične preobrazbe Kraljevine Jugoslavije, so namreč - po napadu Kraljevine Italije in Nemškega Reicha na Jugoslavijo 6. aprila 1941 - Slovenci ostali brez nje. Nastopila sta nov, vojni čas in s tem drugače utemeljena vsebina slovenske narodne in politične zgodovinske izkušnje.

LITERATURA

- Melik Vasilij: Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941). *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ljubljana 1997, str. 41-52.
- Perovšek Jurij: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 121-134.
- Perovšek Jurij: Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996.
- Perovšek Jurij: Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. Slovenska trideseta leta: simpozij 1995. Ljubljana 1997, str. 18-32.

- Perovšek Jurij: Slovenci in Jugoslavija v letih 1918-1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1998, št. 1, str. 55-74.
- Perovšek Jurij: Slovenska osamosvojitev v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998.
- Pleterski Janko: Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986.
- Prunk Janko: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768-1992. Ljubljana 1992.